

І. Д. Головка

БОРОТЬБА МІЖ РИМОМ І ПАРФІЄЮ В ПЕРІОД ВІД ПЕРШОГО ДО ДРУГОГО ТРИУМВІРАТУ

Римсько-парфянські протиріччя набули самого загостреного характеру після поразки М. Л. Красса в 53 р. до н. е.* Але якщо раніше ініціатива в дипломатичних стосунках і військових акціях належала Римові, то віднині вона опинилася в руках парфян. Вже в 53 р. римські урядові представники з великим острахом очікували на парфянські війська в східних провінціях. Ця парфянська загроза безсумнівно була очевидною¹. Після поразки армії Красса на сході Рим не мав достатніх військових сил, щоб протиставити їх парфянській армії. Кассій, що був квестором у війську Красса, врятувавшись втечею в Сірію, правда, зумів укомплектувати із решток проконсульської армії два легіони, але вони були ненадійними з точки зору їх бойових якостей².

В Римі прекрасно розуміли, що для майбутньої війни з парфянами цих сил було не досить, але і посилення їх було неможливим. Внутрішнє становище Риму було занадто напруженим.

Це все, здавалося, створювало винятково сприятливі умови для виступу Аршакідів війною проти Риму. Однак Ород не використав належним чином свій успіх в війні проти Красса з метою здійснення своїх претензій на селевкідську спадщину. Для великого походу в східні провінції Риму у нього не було підготовлених збройних сил. До того ж деякі обставини внутрішнього характеру сковували його ініціативу. Ородові загрожувала слава його полководця Сурени. Ця слава підривала престиж «царя царів», і Ород серйозно побоювався узурпації престолу з боку Сурени. Тому, щоб уникнути подібної ситуації, Ород покарав Сурену³.

Поряд з цим йому довелося переглянути свої стосунки і з деякими залежними царями. Так едеський цар Абгар був усунутий з царства і покараний, очевидно, по підозрінню в подвійній грі під час війни проти Красса. Ясно, що така внутрішня обстановка не дозволяла Ородові думати про негайний похід в Сірію зразу ж після розгрому римлян.

Коли ж внутрішнє становище було стабілізовано, Ород в 52 р. відрядив в Сірію кілька невеликих загонів кінноти. Він сподівався, що в провінції, де відсутній намісник Риму і армія, його загони не зустрінуть серйозного опору. Але Кассій без особливих зусиль примусив парфянські загони залишити Сірію, витіснив їх за Євфрат⁴. Це звичайно не свідчило, що парфянська загроза минула. Більше того, в Римі з великим острахом очікували на новий напад парфян. Ціцерон в своїх листах, коли йому

* Див. І. Д. Головка, Римсько-парфянські відносини в першій половині I ст. до н. е., Праці ОДУ, т. 149, серія історичних наук, вип. 7, 1959, стор. 69—80.

¹ Cicero, *Ad fam.*, XV, 14.

² Appian., *B. c.*, II, 49; *Flav. Jos., Ant. Jud.*, XIV, 7, 3; *Vell. Pat.*, II, 49; *Just.*, XLII, 4, 5.

³ *Plut.*, *Crass.*, 33.

⁴ *Cass. Dio*, XL, 28, I; *Flav. Jos., Ant. Jud.*, XIV, 7, 3; *id.*, *B. Jud.* 1, 8, 9.

як проконсулу дісталась в управління провінція Кілікія, відверто висловлював свій страх і не хотів їхати на Схід⁵.

Події останньої війни проти Парфії поставили під загрозу провінціальні володіння Риму на сході. До того ж політичне володарювання Риму в провінціях було поставлено фактично під загрозу винятково тяжким економічним положенням їх населення. Ф. Енгельс прямо вказував, що «...с последних времен республики римское владычество основывалось на беспощадной эксплуатации завоеванных провинций»⁶. Першоджерела повністю підтверджують це положення Енгельса. М. Т. Цицерон в своїх листах прямо говорить про «...стогін міст, плач, про дивовижні поступки не людини, а якогось великого дикого звіра»⁷. Цим «звіром» були і залишалися римські лихварі і республіканські магістрати на місцях. Перед парфянською загрозою Цицерон, як проконсул Кілікії, прагне виправити зло, якого було завдано в економічному розвитку його провінції, шляхом відмови від своїх особистих прав на певну долю прибутків з населення. Але про те, що в цей час творили лихварі і відкупники податків під носом проконсула-філантропа він нічого не повідомляє. Можна з певністю твердити, що їх «права», установлені традицією, залишалися в силі. А слова Цицерона, що «несчастные города оправляются», дякуючи його, «турботам», навряд чи відповідають дійсності. Можна гадати, що це прекрасно розумів і сам проконсул, але говорити, про це вголос не хотів. Примірно в такому ж становищі знаходилися і інші провінції Риму на Сході. «Римское государство с его мировым господством... право на существование» ґрунтувало, посилаючись «...на поддержании порядка внутри и на защите от варваров извне, но его порядок был хуже злейшего беспорядка, а варваров, от которых оно бралось защищать граждан, последние ожидали как спасителей»⁸. Здавалося, що досить було незначного удару, щоб повалити римське панування в Малій Азії, Сирії та інших східних провінціях.

Влітку 51 р. в Сирію знову вступили загони парфянського царя і на цей раз значно крупніші. На чолі цього експедиційного корпусу стояв син Орода-Пакор і парфянський вельможа, досвідчений полководець Осак⁹. Римляни до цього часу не зосередили відповідної кількості військ в Сирії. Новий проконсул Сирії, призначений замість Красса — Марк Бібул номінально прийнявши посаду, не появлявся в провінції. Цицерон твердить, що це було викликано страхом перед грізними парфянами¹⁰. Як і під час війни проти Красса, оборонній по своєму характеру, так і зараз в наступальній війні, парфянське командування опрацювало оригінальний оперативний план. Основні сили парфянської армії під командуванням Пакора і Осака направлялися в Коммагену і Сирію. А цар Вірменії Артавазд, що став васалом Орода, зі своїми силами вступив в Каппадокію¹¹.

Загальні обставини сприяли розгортанню парфянського успіху. Римські союзники, як про це свідчить Цицерон, «почувають себе не твердо, коливаються, очікуючи перемін», а окремі кілікійські племена навіть взяли за зброю і виступили проти римлян¹². Цілий ряд залежних від Риму царів і тиранів були ненадійними, їх війська були слабкі, та їх настрої бу-

⁵ Plut., Cic., 36; Cicero, Ad Att., V, II, 1; 14, 2.

⁶ Ф. Енгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, стор. 125.

⁷ Cicero, Ad Att., V, 16, 2.

⁸ Ф. Енгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, стор. 125.

⁹ Cass. Dio, XL, 28, 3—4; Cicero, Ad Att., V, 20, 3.

¹⁰ Cicero, Ad fam., XV, 3, 2.

¹¹ Cicero, Ad fam., XV, 3, 1.

¹² Cicero, Ad fam., XV, 1, 3.

ли не на користь війни проти парфян. Причину такого становища пояснює Ціцерон, і визнання добре обізнаної людини, державного діяча, яким був римський оратор, дуже цінне для нас. «Допоміжні війська союзників,— говорить він,— внаслідок жорстокості і несправедливості нашого володарювання або дуже слабкі, що не можуть нам подати великої допомоги, або ж ворожі щодо нас»¹³.

Парфяни без особливих зусиль захопили Сірію, бо на їх боці виступило населення провінції і окремі тирані¹⁴. Кассій зосередив всі наявні римські легіони і закрався за мурами міста Антіохії¹⁵. На відкритий виступ проти ворога він не наважився. Після цього почалася облога Антіохії. Проте треба сказати, що парфяни не уміли вести організованої облоги, і вже скоро вони, залишивши Антіохію, вирушили до м. Антігонії. Але після невдалої облоги Антіохії парфянам судилося пережити ще одну дуже тяжку поразку.

Кассій, як тільки Пакор залишив мури Антіохії, зі своїми легіонами організував блискучий маневр — обхідним шляхом вийшов вперед парфянських загонів і здійснив несподіваний напад. Це трапилося в вересні 51 р. Велика кількість парфянських воїнів загинула. Осака, діставши тяжке поранення, скоро помер¹⁶. Парфянам вдалося уникнути повної поразки, але втрати були тяжкими. Пакор зі своїми загонами відступив до р. Євфрат. Тут біля м. Тібе (Кіррестика) парфяни стали табором на зиму¹⁷.

Тим часом новий проконсул Сирії Марк Бібул після перемоги Кассія нарешті прибув в Сірію. Негайно виступити проти Пакора він одначе не посмів. У нього для цього не вистачило ні сміливості, ні сил¹⁸.

Кампанія 51 р. закінчилася для римлян порівняно легко. «Але майбутнє літо, — пише М. Т. Ціцерон в Рим М. Целлію Руфу, — викликає великої побоювання»¹⁹. Звістка про парфянську акцію в Сирії викликала велику розгубленість і страх в самому Римі. Ці настрої підігрівалися чутками про те, що скоро сам Ород має прибути в Сірію, щоб особисто командувати військами²⁰. Для ведення війни проти парфян хотіли відрядити на схід Помпея або Цезаря. Відомо, що Помпей навіть погодився прийняти на себе це доручення²¹. За постановою сенату Цезар і Помпей повинні були виділити із своїх армій по одному легіону для відрядження на схід²². Наповесні 50 р. до н. е. парфяни відновили свої військові операції в Сирії. За повідомленням Ціцерона, ця кампанія носила самий запеклий характер. Сам проконсул Кілікії, хоча і не вступав в безпосередні сутички з військами Орода, змушений був вести тяжкі бої проти повсталих племен Амана. Ці повстання гірських племен проти римського володарювання були викликані безпосередньо парфянським вторгненням. Парфянська армія одначе, і цього разу не добилася вирішального успіху. Цьому завадили нові внутрішні чвари в Парфії. Сатрап Месопотамії Орондапат підняв повстання проти «царя царів» — Орода, прагнучи на його місце посадити Пакора²³. Виникнення цього конфлікту не без під-

¹³ Cicero, Ad fam., XV, 1, 5.

¹⁴ Appian., B. c., V, 10.

¹⁵ Cass. Dio, XL, 29, 1.

¹⁶ Cass. Dio, XL, 29, 3; Vell. Pat., II, 46, 4; Flav. Jos., Ant. Jud., XIV, 7, 3; Front., II, 5, 35; Cicero, Ad fam., II, 10, 2; id., Ad Att., V, 20, 3.

¹⁷ Cicero, Ad Att., V, 21, 2; id., Ad fam., XV, 1, 2.

¹⁸ Cass. Dio, XL, 30, 1—2.

¹⁹ Cicero, Ad fam., II, 10, 4.

²⁰ Cicero, Ad Att., VIII, 1, 14.

²¹ Cicero, Ad fam., VIII, 10, 2.

²² Cicero, Ad fam., II, 17, 5; Caes., B. c., I, 4; id., B. Gall. VIII, 54; Plut., Pomp., 56; id., Ant., 35; Appian., B. c., II, 29.

²³ Cass. Dio, XL, 30, 2 (Orondapates—Boissevain).

став пов'язується деякими істориками з певними інтригами римської дипломатії²⁴. На основі відомих першоджерел немає можливості установити чи мало під собою повстання Орондапата якусь соціальну основу, чи це був звичайний заколот, але як би то не було, він в якійсь мірі запламував молодого царевича в очах його батька, який і відкликав Пакора і його армію в Парфію²⁵. Так несподівано завершилась парфянська загроза римським володінням на Сході в 50 р. Правда, внутрішній конфлікт між Аршакідами, спровокований Орондапатою, скоро уладнався. На основі нумізматичних даних можна твердити, що Пакор віднині став царювати на аршакідському столі разом з батьком. Він прийняв титул «царя царів» як і його батько Ород²⁶. Безсумнівно, провокація Орондапата зіграла певну роль. На певний час парфяни припинили великі операції і лише час від часу невеликі загони парфянської кінноти чинили локальні наскоки на Сірію та інші провінції. А внутрішнє становище Римської держави було дуже складним і воно, здавалося, сприяло більш активним діям Аршакідів. В самому Римі назрівали важливі внутрішньополітичні події. На чергу дня стала нова громадянська війна.

Політична криза римської рабовласницької республіки в середині I ст. до н. е. набула свого апогею. Протиріччя всередині пануючого класу уже не можна було вирішити мирними засобами. Громадянські війни, як вказував В. І. Ленін, «...в усякому класовому суспільстві становлять природне, при певних обставинах неминуче продовження, розвиток і загострення класової боротьби»²⁷. Після загибелі Красса монархічні тенденції його колег по тріумвірату Гн. Помпея і Г. Ю. Цезаря проявилися дуже скоро і надто вже відверто. Цим, власне кажучи, і пояснюється загострення стосунків між тріумвірами, які фактично були між собою не стільки противниками за переконаннями, скільки суперниками. 10 січня 49 р. Г. Юлій Цезар зі своїми гальськими легіонами перейшов р. Рубікон. В силу низки обставин Помпей не зміг протиставити Цезарю відповідного опору. Залишивши Італію, він відступає в Грецію, де сподівався зібратися з силами, а потім вже витіснити Цезаря з Апеннінського півострова.

На Сході Гн. Помпей зав'язує тісні стосунки з місцевими царями і князьками, прагнучи привабити їх на свій бік і таким чином спертися на їх матеріальну і військову силу в боротьбі проти Цезаря. Крім цього, Помпей прагне встановити союзні відносини і з Аршакідами. Союз з Ородом значно полегшував його становище і створював великі можливості для широкого використання матеріальних ресурсів Сходу в майбутній війні. Для цього до Ктесифону Помпей відрядив свого представника — сенатора Луцилія Гірра²⁸. Ород погоджувався надати допомогу Помпею, але при умові, що Сірія буде передана парфянам. Помпей однак не міг поступитися такою важливою провінцією, як Сірія, яку до того ж він сам

²⁴ J. H. Schneiderwirth, *Die Parther oder Neupersisches Reich*, Heiligenstadt, 1874, S. 68; N. C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, Chicago, 1938, p. 103.

²⁵ Just., XLII, 4—5. Відхід парфянської армії трапився, як показав Гутшмід (A. von Gutschmid, *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer*, Tübingen, 1888, S. 93), у травні або у червні 50 р. до н. е.; свідчення Цицерона (Сісего, *Ad Att.*, VI, 5, 3) веде до висновку, що це трапилося не раніше червня. Нізе (Б. Нізе, *Очерк римської історії и источниковедения*, СПб., 1910, стор. 282) висловлює припущення, що раптовий відхід парфян був викликаний переговорами Помпея з Ородом про спільні дії в боротьбі проти Юлія Цезаря.

²⁶ A. Petrowicz, *Arsaciden-Munzen*, Wien, 1904, S. 73—74; A. de Marcoff, *Catalogue de monnaies Arsacides*, St. Petersburg, 1899, p. 18, № 285; W. Wroth, *Catalogue of the Coins of Parthia in the British Museum*, London, 1903, p. 97, pl. XVIII, 12.

²⁷ В. І. Ленін, *Воєнна програма пролетарської революції*, Твори, вид. 4, т. 23, стор. 65.

²⁸ Caes., B. c., III, 82; Cass. Dio, XLI, 55, 3.

завоював колись для «римського народу»²⁹. Хоча Помпею і не вдалося заручитися відповідною допомогою з боку парфян, проте він забезпечив свій тил зі сходу встановленням дружби з Ородом. Ород в даному випадку зайняв вибігальну позицію, для нього було однаково, хто переможе чи Цезар, чи Помпей, але все це вело до послаблення Риму взагалі. Тому він і відкинув ідею політичного союзу з Помпеем³⁰. Ород дозволив своїм залежним царкам надати допомогу Помпею військом. Так Вірменія і інші держави, що знаходилися в сфері аршакідського впливу, надіслали Помпею допоміжні загоони³¹.

Дружній нейтралітет Парфії дозволив Помпею зняти римські легіони зі всіх кордонів на Сході і мобілізувати їх на війну проти свого політичного суперника. Правда, не дивлячись на нейтралітет, парфяни здійснили глибокий рейд в Сірію і інші провінції Риму в той час, коли Цезар і Помпей вели маневрову війну в Фессалії. Цей рейд проте носив характер розбійного наскоку невеликого кавалерійського загону, який не затримуючися, скоро відійшов за Євфрат з великими військовими трофеями. Можна гадати, що цей рейд був актом якогось своєвольного парфянського сатрапа, чи залежного царка.

Після поразки при Фарсалі Помпей гадав знайти притулок зі своєю армією в межах парфянських володінь, щоб з часом звідти підняти прапор війни проти Цезаря³². В реваншистських планах Гн. Помпея Парфії відводилася неабияка роль. Свої наміри Помпей довго тримав в таємниці і лише в Кілікії він відкрив їх своїм друзям. Але останні виступили проти цих планів свого вождя і Помпей направився не до Аршакідів, а в Єгипет, де скоро і загинув³³. Загибель Помпея не викликала якоїсь реакції з боку Орода, він явно не бажав розв'язувати війну проти Цезаря. Він продовжує очікувати. Але ясно одне, що він не відмовився від своїх завойовницьких претензій щодо районів східного берега Середземного моря.

Під час походу Цезаря в Єгипет (48—47 рр. до н. е.) Ород утримував від ворожих демаршів проти римського диктатора. Сам же Цезар, переможно закінчивши Олександрійську війну і навівши відповідні порядки в Сирії та інших провінціях, не наважувався зводити рахунків з Парфією за старі «борги». Проте можна з певністю твердити, що уже в ці дні Цезар почав готувати плани кампанії проти Аршакідів. Саме тепер він почав краяти римські володіння на Сході з таким розрахунком, щоб підготувати військово-стратегічний плацдарм і політичну основу для своїх дальніших зовнішніх завоювань³⁴. В даний же час, для боротьби проти Орода він почував себе не досить підготовленим, тим більше, що зараз перед Цезарем стояли інші завдання — «завойоване мечем закріпити законом і звичаєм». Проте, як в Римі Цезарю не вдалося придушити республіканські «звичаї» певних кіл населення, так і в провінціях його становище залишалось дуже несталим.

Сирійський легіон, залишений на Сході під командуванням родича Г. Ю. Цезаря — Юлія Секта (або Секта Цезаря) та Цецілія Басса скоро

²⁹ Cass. Dio, XLI, 55, 4.

³⁰ Ampel, XXXI, 3; Just., XLII, 4, 6.

³¹ Appian., B. c., II, 49—50.

³² Cass. Dio, XLII, 2, 5; Appian., B. c., II, 83; Plut., Pomp., 76; Front., II, 13, 51; Vell. Pat., II, 53; Luc., B. c., VII, 427; VIII, 396.

³³ Just., XLII, 4, 6. Юстин вказує, що Ород був другом Помпея і що останній даремно послухав своїх командирів. Шнайдервирт (вказ. твір, стор 70) висловлює думку, що якби Помпей відправився в Парфію, а не в Єгипет, як він і планував, війна не була б закінчена і важко було б передбачити, хто б з них вийшов переможцем; не коментуючи цих припущень, можна твердо сказати, що аж ніяк не республіка...

³⁴ Appian., B. c., II, 110; 111, 77.

став вогнищем боротьби проти диктатора Цезаря³⁵. Виступ Цецилія Басса носив характер республіканського руху. Помпеянський прапор повстання Басса в 45 р. не мав нічого спільного з боротьбою самого Гн. Помпея. Басс і його однодумці рішуче виступали проти одноосібної диктатури. Спочатку становище повсталих було дуже небезпечним. Легат Цезаря Антістій Вет, обложивши центр повсталих м. Апамею, був недалеко від повного розгрому Басса. Але раптом в Сирії появилася сильна парфянська армія під командуванням Пакора, що тепер разом зі своїм батьком ділив царський трон Аршакідів.

Під тиском парфянських військ Вет змушений був зняти облогу Апамеї і відступити. Але сам Пакор також не затримався в Сирії. Залишивши Бассу загін вершників — стрільців з лука, уже в грудні 45 р. Пакор перейшов на східний берег р. Євфрата³⁶.

Дуже цікаво відзначити і інше. Повстання Цецилія Басса почалося тоді, коли Ю. Цезар уже почав готуватися до майбутнього походу проти Парфії. Організацією великого походу на Схід Цезар хотів з одного боку виправдати свою надзвичайну диктаторську владу, а з другого боку цей похід, як він сподівався, повинен був закріпити його політичний вплив на тривалі часи. Приводом до цієї війни служила ідея помсти за «зганьблену честь римської зброї» і загибель проконсула Красса в 53 р. Плани війни Цезаря проти Парфії, як і в свій час плани Красса, в Римі сприймалися не одностайно. Сенаторська верхівка зустріла їх рішучою опозицією, тому що вона не бажала зміцнення влади диктатора. Для неї «Цезар — переможець Сходу» означав «Цезар-монарх»³⁷. Всі зовнішньополітичні акції Цезаря після розгрому Гн. Помпея служили саме цій меті.

Перш ніж розпочати війну проти Аршакідів, Цезар веде гарячкову діяльність за зміцнення державних рубежів Римської імперії. До того ж це було викликано серйозною загрозою, що нависла над Римом з боку гетського племенного союзу, очолюваного Біребістою. Гети порушували кордони римських володінь. Особливо часто піддавалася нападам гетів римська провінція Македонія.

Для того, щоб забезпечити свій тил, Цезар мав намір розгромити гетів і можливо навіть підкорити їх владі Риму. Ліквідація гетської загрози розв'язувала його дії при підготовці до великого походу на Парфію. Несподівана смерть Біребісти і розпад союзу гетських племен³⁸ привели до важливих змін в політиці Риму. Тепер Цезар міг всю свою увагу приділити безпосередній підготовці до Парфянської експедиції. Згідно планів Цезаря після перемоги над Аршакідами до складу Римської імперії повинні були ввійти басейни Чорного, Азовського і Каспійського морів. Зворотний марш римських легіонів після походу на Парфію Цезар сподівався здійснити через території Північного Причорномор'я, Германії і Галлії. Саме парфянське питання Цезар розглядав, як складову частину комплексного загарбницького плану, що своїм авантюризмом не може не нагадувати плани Олександра Македонського. Свою парфянську кампанію Ю. Цезар розраховував завершити в три роки. На період своєї передбачуваної відсутності він розробив план державного управління в само-

³⁵ Appian., B. c., III, 77; Caes., B. Alex., 66.

³⁶ Cass. Dio, XLIV, 15, 3; Appian., B. c., II, 110; Plut., Caes., 60; Sueton., Div. Jul., 79, 3.

³⁷ За задумами Цезаря, шлях до монархічної влади лежав через Парфію; це прекрасно розуміли і його політичні противники. Тому Цезар іде на використання віщувань Сивіллиних книг, що Рим нібито одержить перемогу над Парфією лише при тій умові, коли на чолі Римської держави буде стояти цар.

³⁸ Cass. Dio, XLV, 3, 1—2; Appian., Illyr., III, 4; id., B. c., II, 110; Strabo, VII, 3, 1; Sueton., Div. Jul., 44; id., Div. Aug., 8; Liv., per. CXVII; Vell. Pat., 59, 4.

му Римі, причому відповідальні державні посади він доручає своїм прибічникам.

Римські легіони на Сході формував Авл Габіній Сізенна в Епідамні і Аполлонії³⁹. В Аполлонію зокрема був посланий племінник Ю. Цезаря — Октавіан для участі в підготовці до майбутнього походу. В Македонії та в Греції була зосереджена значна кількість військ (біля 16 легіонів і 10000 кінноти)⁴⁰. Крім цих військ, було набрано 6 легіонів в Сирії, Кілікії, Віфінії, які були направлені на придушення повстання Цецилія Басса. В 45 р. до н. е. Цезар розташував в провінціях біля 40 легіонів.

Безпосередньо оперативною базою кампанії проти Парфії за задумами диктатора повинна була стати Мала Вірменія і, як вважають деякі дослідники, в даному випадку Цезар мав на увазі скористатися планом Артавазда, який в свій час був відкинтий Крассом⁴¹. Мала Вірменія ще під час перебування Ю. Цезаря на Сході була віддана його ставленикам Аріабарзану і Аріарату⁴². При допомозі різного роду подачок та загравань Цезарю вдалося міцно прив'язати до себе ряд східних тиранів, князків і міські громади. Так, санкціонувавши загарбання Боспорського царства Мітрідатом Пергамським, Цезар посилив свій вплив в Північному Причорномор'ї. В 45 р. він на прохання херсонеситів надав їм політичну автономію. Крім того, Цезар селив римських колоністів в східних провінціях (наприклад, були вивезені на поселення ветерани в Сінопу, Лампсак, Гераклею і т. д.) з метою романізації Сходу. Все це повинне було зіграти важливу роль в справі створення могутньої держави — монархії Цезаря, включаючи і Парфію. Плани Цезаря були досить ретельно продумані і, здавалося, нові великі триумфи були підготовлені для римської зброї.

І ось, в той час, коли підготовка до походу на Парфію була майже завершена, і залишалось лише віддати наказ про виступ, Г. Ю. Цезар був убитий змовниками в іди березня 44 р. до н. е. Смерть Цезаря означала разом з тим і крах другої парфянської експедиції римлян проти Парфії ще до її початку.

З цього приводу цікаво висловився один з представників буржуазної історіографії Г. Ферреро — прихильник «геніального авантюриста». Він писав «Парфія була врятована. Великий руйнівник був знищений в той момент, коли він був готовий привести в дію свій грандіозний проєкт завоювання парфянської імперії і штовхнути Рим на дорогу, прокладену Олександром Македонським»⁴³. Навряд чи подібні твердження мають під собою якусь реальну основу. Такого роду передбачення спростовуються фактами самої римської внутрішньої історії. Відомо, що численні сучасники Цезаря відверто виступали проти цих планів і віщували йому таку ж долю, якої зазнав М. Л. Красс. Можна з певністю твердити, що Цезар надавав великого значення тилу, але він думав лише про стратегічний тил. З точки зору політичного становища його тил був надто вже ненадійним, а положення диктатора в самому Римі було вкрай несталим, що яскраво і проявилось в його особистій катастрофі.

Стародавні автори натякають, що вбивство Цезаря було викликане прагненням сенатської опозиції завадити здійсненню парфянської кампа-

³⁹ Plut., Brut., 25.

⁴⁰ Plut. Ant., 16; id., Brut. 25; Sueton, Div. Jul., 44; Appian., B. c., II, 110.

⁴¹ J. Kromayer, Der Partherzug des Antonius, «Hermes», Bd. XXXI, 1896, S. 88.

⁴² Caes., B. Alex., 66.

⁴³ Г. Ферреро, Величчє и падєннє Рима, т. II, стор. 321. На цій точці зору стоять також Роулінсон та Дібвойс; пор., напр., G. Rawlinson, The sixth Great Oriental Monarchy, London, 1873, p. 185; N. C. Debevoise, A political History of Parthia, Chicago, 1938, p. 107.

нії, яка за їх враженням принесла б Цезарю ще одну перемогу і зміцнила б його єдиновладдя⁴⁴. Ці міркування являються ще одним свідченням про відсутність стабільності в країні, про відсутність надійного тилу в самому Римі. А без надійного тилу нічого було і мріяти про війну проти Парфії. Безсумнівно Г. Ю. Цезар прагнув до походу на Парфію не тому, що він бажав помститися за ганьбу Красса. Цей мотив служив лише прикриттям дійсних задумів диктатора. Перед ним стояли інші, більш утилітарні цілі. Крім особистих егоїстичних мотивів, які звичайно грали певну роль, Цезар шляхом завоювання Парфії прагнув полегшити проникнення римських ділових кіл як можна далі на Схід. В цьому прагненні найшли свій відбиток інтереси римського рабовласницького класу та лихварів, які пробували налагодити безпосередні торгові зносини з країнами Далекого Сходу, чому весь час заважали парфяни. Аршакіди міцно утримували за собою роль монопольного посередника в торгівлі між країнами крайнього Сходу і Заходу. Таким чином, для війни між Римом і Парфією в часи Цезаря залишалися в основному ті ж причини, що і в часи Красса, але тепер вони перепліталися з рядом інших факторів.

Римська політика військових загарбань, яка в період І Тріумвірату, громадянської війни і диктатури Цезаря була спрямована головним чином, проти Парфії, потерпіла повний крах. Як виявилось, Рим був нездатним просунути далі Євфрата на Сході, а в результаті тяжкої поразки Красса, громадянської війни між Помпеем і Цезарем, його позиції на Сході дуже послабилися. Все це обумовлювалось занепадом римської рабовласницької економіки і тяжкими наслідками політичної кризи республіки. Проте це не означало, що плани римської експансії на Сході відпали. Навпаки, плани Красса і Цезаря віднині стали провідною програмою римських агресивних кіл. Парфянське питання в системі зовнішньо-політичних зносин на Сході, та і не тільки на Сході, для Риму становиться центральним питанням, яке відігравало помітну роль і в галузі внутрішнього життя республіки. Правда, зразу після смерті Цезаря ідея парфянського походу відійшла на другий план на невизначений час. Нова громадянська війна і незгоди в таборі цезаріанців повністю заповнили політичне життя Риму. Більш того, тепер парфянський похід став навіть не популярним.

Східно-римські провінції стали базою республіканської опозиції — плацдармом Кассія і Брута в боротьбі проти Антонія і Октавіана. Кассій ще напередодні загибелі диктатора за наказом останнього одержав проконсульство в Сирії і незабаром після безрезневих ід відправився на Схід. В Сирії він прийняв командування над двома легіонами Цецилія Басса, який до цього часу тримався в обложеної Апамеї. Облогу здійснювали цезаріанські легати Тацій Мурк і Марцій Крісп. Скоро загони цих легатів також перейшли на бік Кассія. До республіканської армії Кассія приєдналися 4 легіони Долабелли, які нещодавно прийшли з Єгипту. Уже в 44 р. Кассію вдалося сконцентрувати в своїх руках значні збройні сили, які в загальній кількості складали біля 12 легіонів⁴⁵. На бік Кассія перейшов і загін парфянських лучників, залишений в свій час Пакором Цецилію Бассу. Але Кассій з багатими дарунками відрядив їх в Парфію. Разом з ними він направляє в Ктесифон своє посольство, на чолі якого стояв Квінт Лабіен. Місія Лабієна полягала в досягненні моральної і матеріальної підтримки Орода в боротьбі проти цезаріанців. Аршакіди співчутливо поставилися до запитів посольства Лабієна. Ород послав Кассію загін кінноти в 4000 вершників (парфян, мідян, арабів), який зго-

⁴⁴ Plut., Caes., 60; Sueton., Div. Jul., 79.

⁴⁵ Appian., B. c., III, 77; IV, 59.

дом приймав участь в битві при Філіппах в 42 р. до н. е. на боці республіканців⁴⁶. Виступ основних сил Парфії затримувався. Доля республіканців була вирішена при Філіппах ще до приходу армії Орода. Парфянська армія, подолавши водний рубіж Євфрата; перетнула територію Сирії, Малої Азії і досягнула Іонії, де її і застала звістка про поразку Брута і Кассія, після чого вона повернулася негайно назад. Лабієн, що представляв інтереси республіканців при дворі Орода, змушений був залишитись в Ктесифоні⁴⁷.

Перемога Антонія і Октавіана над вождями республіканців внесла істотні зміни в римсько-парфянські стосунки. Ород не міг відноситися з довірою до цезаріанців, його ставлення до них було відкрито вороже. Тріумвіри, в свою чергу, успадкувавши владу Цезаря в Римі, успадкували і його задуми щодо Парфії, до того ж вони не могли залишити без уваги політику Аршакідів в ході громадянської війни.

Після розгрому Брута і Кассія тріумвіри приступають до здійснення політичних планів свого попередника. Східні провінції Риму дістались під управління Антонію і на нього покладалася і реалізація загарбницьких акцій на Сході. Антоній негайно приступає до організації збройних сил, до своїх легіонів він приєднує ті збройні сили, які нещодавно виступали під прапором М. Брута. Але для утримання легіонів Антоній не зміг зібрати необхідні кошти в східних провінціях, які були майже спустошені під час тривалих війн.

Тяжке економічне становище римських провінцій ускладнювалося назріванням антиримського руху в містах Сирії, Кілікії, а в столиці Парфії Ктесифоні перебував Лабієн, який не відмовився від спроб продовжити справу Брута і Кассія. Лабієн зрештою добився згоди Орода на організацію збройного походу великої парфянської армії на Сирію⁴⁸.

Якщо для Лабієна нова війна проти тріумвірів була продовженням боротьби проти своїх політичних ворогів, продовженням громадянської війни, то парфяни розпочали її в ім'я загарбання чужих територій і поневолення нових народів. Ород, прийнявши пропозицію Лабієна, вважав, що це був самий зручний момент для втручання в справи римлян на Сході, для здійснення традиційних планів Аршакідської династії, а саме: завоювання Сирії і інших територій, які в свій час належали Селевкідам. Пакор і парфянська вельможна знать, які не раз бували в межах римських володінь на Сході, підтримали Лабієна.

Приводом до безпосереднього початку парфянського походу послужив напад римських легіонів Антонія на торговельне місто Пальміру (крупний центр транзитної торгівлі на рубежах Парфії і східних провінцій Риму) в 41 р. з метою грабунку. Казкові багатства Пальміри розпалювали хижі апетити, як самого Антонія, так і його легіонерів. Населення Пальміри, попереджене про задуми Антонія, дало відсіч римським загонам під час першого наскоку легіонерів⁴⁹. Після цієї провокаційної вилазки римлян пальмірці звертаються до Орода з проханням про захист. Пальміра, зв'язана з Парфією жвакими торговельними відносинами, вбачала в ній захисника проти можливих грабінницьких зазіхань. Крім цього, ряд тиранів сирійських міст, які були поставлені в свій час парфянами під час їх експедиції до і після смерті Цезаря, в 41 р. були вигнані лега-

⁴⁶ Appian., B. c., IV, 63; IV, 88; IV, 99; Just., XLII, 4, 7; останній не визначає їх чисельності.

⁴⁷ Квінт Лабієн — син Тита Лабієна, відомого легата Цезаря, що перейшов згодом на бік Помпея; див. Just., XLII, 4, 7; Cass. Dio, XLVIII, 24, 5; Vell. Pat., II, 78; Liv., per. CXXVII.

⁴⁸ Cass. Dio, XLVIII, 24, 6—7.

⁴⁹ Appian., B. c., V, 9.

тами Антонія. Знайшовши притулок в Парфії, вони також добивалися захисту у Орода ⁵⁰.

Все це разом взяте і примусило Орода відмовитися від обережності і стати на шлях збройної боротьби проти Риму в Сирії і Малій Азії. На початку 40 р. ⁵¹ велика парфянська армія під командуванням Пакора, Лабієна і досвідчених парфянських полководців — Барзафарна, Франіпата та інших вступила в Сирію ⁵². Парфянська армія, не зустрівши опору, скоро досягнула міста Апамеї на Оронті. Це тут кілька років тому помпеянський легат Цецилій Басс утримував облогу проти цезаріанців. Тепер же тут знаходився гарнізон Антонія, очолюваний легатом Децидієм Саксою ⁵³. Місто знову зазнало облоги, цього разу з боку парфянських військ. Кілька запеклих атак парфянських загонів закінчилися невдало. Але, коли парфянські стрільки почали закидати за мури міста стріли з текстом відозви Лабієна, в якій останній закликав легіонерів залишити свого легата і перейти на бік парфян з тим, щоб стати на боротьбу за республіку проти Антонія і Октавіана, становище змінилося. Легіонери Сакси, що колись служили у Брута і Кассія, перейшли до Лабієна, який скоро вже стояв на чолі великої римської армії. Апамея перейшла до його рук, а Аршакіди захопили всю Сирію ⁵⁴. Після взяття Апамеї Лабієн і Пакор розділили свої війська. Перший направився в Малу Азію, а другий на Фінікію і Палестину ⁵⁵. Населення римських провінцій з піднесенням зустрічало заго-ни Пакора. Більшість міст Середньоземноморського узбережжя (Сідон, Птолемаїда та ін.) відкрили ворота парфянській армії добровільно. Тільки Тір, де знайшли собі притулок римляни, втікаючи із Сирії та Палестини, чинив стійкий опір. Для його взяття потрібен був сильний флот, а його не було у Пакора. Тому то Тір так і не дістався Аршакідам ⁵⁶. Населення цих територій, яке раніше майже добровільно перейшло під владу Риму, зараз зустрічало парфян, як своїх визволителів. Успішно продовжував свій похід в Малу Азію і Лабієн. На його бік перейшло без бою найбільше місто Сирії — Антіохія. Легат Антонія в Малій Азії — Мунацій Планк при наближенні парфянсько-римських загонів втік з провінції. Майже всі міста переходять на бік Лабієна. Тільки населення Стратонікеї в Карії не відкрило воріт перед ним ⁵⁷.

В провінціях, які потрапили під владу Лабієна, проте скоро розпочалися нові реквізиції, які за римським звичаєм часто зводилися до неприкритого грабунку до того вже пограбованого населення провінції ⁵⁸. Це не могло не викликати відповідної реакції. В зв'язку з цим проти Лабієна уже незабаром виникають повстання, як наприклад, в м. Малага, Алабаїда (Карія), для придушення яких довелося кинути мало не всю

⁵⁰ Appian., B. c., V, 10.

⁵¹ A. Burcklein, Quellen der romisch-parthischen Feldzüge in den Jahren 713—718 ab Urbe condita, Berlin, 1879, S. 51; A. Gardthausen, Augustus und seine Zeit, Leipzig, 1891, Bd. I, S. 225.

⁵² Cass. Dio, XLVIII, 25, I; Just., XLII, 4, 7; Appianus, B. c., V, 65.

⁵³ Cass. Dio, XLVIII, 25, 3.

⁵⁴ Appian., B. c., V, 65; Flav. Jos., B. Jud., I, 13, I; Cass. Dio, XLVIII, 25, I.

⁵⁵ Cass. Dio, XLVIII, 26, I; 27, 3; Flav. Jos., Ant. Jud., XIV, 13, 3; id., B. Jud., I, 13, I; Мойсей Хоренський (11, 16) розглядає цей похід як похід вірмен під командуванням Барзафарна; Лабієна він взагалі не згадує. Ця версія стародавнього вірменського історика не підтверджується повідомленнями інших першоджерел; проте вона майже дослівно повторена в новому підручнику з історії вірменського народу — див. История армянского народа под ред. В. Н. Аракеляна та А. Р. Иоаннисяна, ч. I, Ереван, 1951, стор. 46: «Армяно-парфянские войска, предводимые армянским полководцем Васаком, вступили в Сирию и, заняв ее, в 40 г. до н. э. дошли до Финикии и Киликии».

⁵⁶ Cass. Dio, XLVIII, 26, I; Flav. Jos., Ant. Jud., XIV, 13, 3; id., B. Jud., I, 13, I.

⁵⁷ Cass. Dio, XLVIII, 25, 3—4. За що стійкість пізніше імператор Август висловлював подяку громадіям Стратонікеї (Tac., Ann., III, 62).

⁵⁸ Strabo, XII, 8, 9.

армію⁵⁹. Так, в 40 р. Лабієн оволодів Кілікією, Карією і дійшов до Фрігії та Іонії. Більша частина Малої Азії опинилася в його руках⁶⁰. Пакор приєднав до Парфії майже все східне узбережжя Середземного моря (Сірію, Фінікію, Палестину та ін.).

Під владою Аршакідського царя Орода, таким чином, на певний час опинилася величезна територія між р. Інд на сході і Середземним морем на заході. Те, до чого прагнув, але не міг досягнути Аршакід Мітрідат II, того нині добився Ород I. Парфянська держава тепер повністю об'єднувала всі землі, які колись належали Селевкідам, і традиційна політика Аршакідів, здавалося, була успішно реалізована. Успіхи Аршакідів в Сирії серйозно загрожували інтересам Риму. Антоній, який успадкував від Цезаря плани завоювання Парфії, став об'єктом нападу парфян. До свого парфянського походу Антоній розпочав підготовку ще в 41 р.

В 40 р. Антоній поспішає з Єгипту в Італію з тим, щоб домовитися з іншими тріумвірами про спільні дії проти парфян. Його зустріч в м. Брундізії з Октавіаном і Лепідом закінчилася угодою, за якою він знову одержав в управління східну частину імперії з правом набирати легіони в Італії для ведення парфянської війни⁶¹. Але тільки після мирної угоди тріумвірів з Секстом Помпеем в Путеолах в 39 р. Антоній мав реальну можливість вступити на шлях активних дій проти парфян.

Перш ніж розпочати великий похід проти Парфії, Антоній повинен був витіснити Пакора із Сирії і Лабієна із Малої Азії. Для виконання цього завдання Антоній відряджає на Схід частину своєї армії під командуванням легата Публія Вентідія, обдарованого і досить досвідченого римського полководця⁶². Вентідій вирушив на Схід в 39 р. Висадившись в Малій Азії, він розпочав енергійний наступ на гарнізони Лабієна.

Напад Вентідія був несподіваним для Лабієна. Його армія була розпорошена по різних містах, армія Пакора перебувала далеко на Півдні. Пославши до Пакора вістового, прохаючи допомоги, він почав відступ на з'єднання з армією Аршакідів. В горах Тавра Лабієн зупинився, очікуючи на допомогу парфян. Ще до підходу Пакора Вентідій спровокував Лабієна на битву і завдав його військам тяжкої поразки⁶³. Рештки армії Лабієна відступили до прикордонних проходів із Кілікії в Сірію до Амана, сам же Лабієн ховався в Кілікії, доки не був схоплений і страчений Деметрієм — намісником Кіпра⁶⁴.

Після перемоги біля Тавра Вентідій відрядив свого легата Пуппедія Сілона до Амана з наказом зайняти Кілікійські проходи⁶⁵. Тут Сілон наткнувся на сильний загін парфянської кінноти під командуванням Франіпата, що поспішав на допомогу Лабієну⁶⁶. Парфяни зірвали наміри Сілона, відкинувши римлян, але саме у вирішальну хвилину підійшли основні сили Вентідія.

Перевага сил опинилася на боці римлян. На висотах Трапезона північніше р. Оронт зав'язалась вирішальна битва, в якій парфянські верш-

⁵⁹ Strabo, XIV, 2, 24.

⁶⁰ Plut., Ant., 30.

⁶¹ Appian., B. c., V, 65; Cass. Dio, XLVIII, 28, 2—4; Plut., Ant., 30.

⁶² Appian., B. c., V, 65; V, 75; Cass. Dio, XLVIII, 39—41; XLIX, 19—21; Plut., Ant. 33; Strabo, XVI, 2, 8; Plin., Nat. hist., VII, 42; Tac., Hist., V, 9; Just., XLII, 4, 7—11; Liv., per. CXXVII; Vell. Pat., II, 78; Flav. Jos., B. Jud., I, 15, 2.

⁶³ Front., II, 5, 36; Cass. Dio, XLVIII, 40, 3—4; Just., XLII, 4, за Ферреро (Г. Ферреро, Величие и падение Рима, т. III, стор. 277, ця битва трапилася в серпні 39 р. до н. е.).

⁶⁴ Strabo, XIV, 2, 24; Cass. Dio, XLVIII, 40, 4—6; за Плутархом (Plut., Ant., 33) він загинув у бою.

⁶⁵ Cass. Dio, XLVIII, 41, I.

⁶⁶ Cass. Dio, XLVIII, 41, 2—3; Plut., Ant., 33 (Phranipaton); Strabo, XVI, 2, 8 (Phranikaten); пор. також Front., II, 5, 37.

ники були розгромлені, а сам Франіпат загинув⁶⁷. Ця битва і вирішила долю парфянського походу 40—39 рр. Парфянські загони евакуювалися із східно-римських провінцій і пішли за Євфрат. Так Вентідію на протязі нетривалого часу вдалося відродити престиж і владу Риму на Сході, тільки м. Арад було скорене пізніше⁶⁸.

Перемоги Вентідія на Сході були з великим ентузіазмом зустрінуті в Римі. Але політичне становище римлян на Сході залишалось досить несталим. Вентідію доводилося вести уперту боротьбу проти антиримських тенденцій, а щоб тримати населення східних міст в покорі, він змушений був залишати в кожному місті військові гарнізони під приводом розквартирування воїнів на зиму.

Напровесні 38 р. на східному березі Євфрата знову стояла парфянська армія на чолі з Пакором, готова до виступу на Сірію. Аршакіди знову виступали на боротьбу за Середземноморське узбережжя. Становище Вентідія було надто небезпечним. Сам він перебував в Сирії з нечисленими загонами військ, основні ж сили його були розкидані по містах східних провінцій від Каппадокії до Іудеї⁶⁹. Негайний перехід парфян через Євфрат забезпечив би їх безсумнівний успіх, тим більше, що антиримський рух в Сирії не вщухав, населення Сирії, як і раніше, розглядало парфян як своїх визволителів. Все це дуже добре розумів і Вентідій. При такому співвідношенні сил йому нічого було і думати про опір армії Пакора. Для того, щоб виграти час, необхідний для концентрації своїх легіонів, Вентідій пішов на хитрість, якій легковажно піддався Пакор. В присутності агента Пакора Вентідій висловив фальшиві побоювання, що парфяни розпочнуть переправу через річку не біля Зевгми, а нижче, а це, мовляв, занадто небезпечно для римлян. І Пакор, введений в оману своїм агентом, дійсно замість форсування річки біля Зевгми (на що треба було не більше трьох днів) почав будувати переправу нижче, де течія річки була бурхлива і глибока. На спорудження переправи було затрачено біля 40 днів⁷⁰. Цією затримкою Пакора і скористався Вентідій; із Тавра, Іудеї, Каппадокії та інших областей до нього за цей час підійшли всі легіони.

Промак Пакора все ж не визначив результатів боротьби. Парфянська армія в 20000 вершників була достатньо сильною, щоб розгромити римлян. Вентідій не насмілювався прийняти відкритий бій. Як засвідчують першоджерела, він розташував свої легіони на висоті біля фортеці Гіндар в Кіррестиці і, приготувавшись до оборони, вичікував. Пакор, зайнявши Кіррестику, вирішив негайно атакувати римлян. На штурм висоти Пакор кинув свою тяжку кінноту. Вентідій, коли відстань між парфянами, що піднімалися на гору, і римлянами, що засіли на висоті, сягала примірно 500 кроків, раптово кинув в контратаку всі свої сили. Несподівана контратака римлян і вкрай незручна позиція для бою катафрактаріїв привели парфян до нової, цього разу тяжкої, поразки. Парфянська армія була майже знищена; на початку битви загинув і сам Пакор⁷¹. Рештки парфянського війська кинулися до Євфратського мосту, але римляни встигли його зруйнувати. Тільки та частина парфян, що рятувалась втечею на Самосату до Антіоха Коммагенського — союзника Орода I,

⁶⁷ Strabo, XVI, 2, 8; Plut., Ant., 33; Front., Strat., II, 2, 5.

⁶⁸ Cass. Dio, XLVIII, 41, 4; Flav. Jos., B. Jud., I, 15, 3.

⁶⁹ Cass. Dio, XLIX, 19, 1.

⁷⁰ Front., I, I, 6; Cass. Dio, XLIX, 19, 2—3.

⁷¹ Front., I, I, 6; Cass. Dio, XLIX, 19—21; Plut., Ant., 34; Strabo, XVI, 2, 8; Just., XLII, 4; Ampel., XXXI, 4. Ампелій помилково називає Вентідія легатом Цезаря. Загальну картину битви змальовує Фронтін; при цьому кидається у вічі, що і битва при Таврі і Гіндарі у його викладі переповнена одними і тими ж подробицями. Отже, довіряючи Фронтінові у викладі самого факту, ми не наважуємося визнавати абсолютно вірними усі наведені ним деталі.

уникла загибелі⁷². Відтнувши голову Пакора, римляни возили її по містах провінцій, щоб тим самим показати численним прибічникам і друзям парфян, що боротьба проти римського панування абсолютно безнадійна⁷³. Так помстився Вентидій за ганьбу М. Л. Красса.

Боротьба за східне узбережжя Середземного моря складала основний зміст римсько-парфянських протиріч в I ст. до н. е.. Не дивлячись на помітні успіхи Аршакідів в 40-х рр. в Сирії та інших землях, вони не зуміли закріпити їх за собою. В завойованих землях вони обмежилися лише заміною одних царів і тиранів іншими. Заходів, спрямованих на те, щоб прив'язати ці землі економічно до парфянської держави, в діях Аршакідів не простежується. Парфянська держава, яка складалася із Парфії, над якою самодержавно правили аршакідські царі, та з низки залежних від Аршакідів областей, якими правили царки та тирані, і, нарешті, із підлеглих міст, які характеризувалися полісною організацією, чи то пануванням міської тиранії, була барвистим конгломератом племен і народностей, позбавленим загальної економічної бази, як і держава Ахеменідів. Такі держави під керівництвом тих або інших ватажків здатні в окремих випадках на блискучі військові успіхи, але досить однієї якоїсь випадкової катастрофи, щоб поставити їх на рубіж глибокої політичної кризи.

Могутність Риму була безсумнівно розхитана тривалими громадянськими війнами, проте він ще міг успішно боротись проти Парфії за свої володіння, дякуючи більш організованій системі економічного життя і державного ладу.

Населення провінцій, не дивлячись на своє невдоволення володаруванням Риму, не подало гідної підтримки парфянам, його становище залишалось не кращим і при парфянських завойовниках. Воно опинилося ніби між молотом і ковалем. Хижацька експлуатація як одних, так і інших завойовників підірвала основи його економічного добробуту. Повстання, які спалахували то в одному місці, то в іншому проти одних поневолювачів чи проти інших, закінчувалися безуспішно. Повсталі діяли неорганізовано, повстання носили локальний характер, до того ж завжди прагнули спертися в своїй боротьбі на зовнішню силу, чим і пояснюються їх постійні невдачі. Так, часто повсталі звертаються за допомогою до парфян, але останні не зуміли створити в цих областях своєї надійної адміністрації, не зуміли підтримати також антиримські настрої населення Сирії, Іудеї, Кілікії і інших.

Військові невдачі парфян в Сирії, взагалі, і їх поразка біля мурів фортеці Гіндар, зокрема, були обумовлені в значній мірі військово-технічними помилками і промахами Квінта Лабієна і Пакора. Звичайно не можна не приймати до уваги і військову обдарованість і досвід Вентидія. Такі в основному ті причини, які зумовили поразку Парфії в боротьбі проти Риму за Середземноморське узбережжя в період від першого до другого Тріумвірату в Римі. Одночасно поразка Парфії в цій боротьбі означала повний крах римської консервативної республіканської опозиції, яку очолювали Брут і Кассій і нарешті їх легат Квінт Лабієн. Поразка Лабієна, в свою чергу, показала, що старовинні республіканські традиції в нових умовах розвитку рабовласницької економіки Риму втратили матеріальну базу і моральну основу. Лабієн не зустрів дійової підтримки з боку римських громадян, а при допомозі зовнішньої сили — Аршакідів, його задуми виявилися по меншій мірі безуспішними.

⁷² Cass. Dio, XLIX, 20, 3—4.

⁷³ Cass. Dio, XLIX, 21, 2; Plut. Ant., 34; Strabo, XV, 2, 2; Flav. Jos., Ant. Jud., XIV, 15, 7; id., B. Jud., I, 16, 6; Liv., per. CXXVIII; Just., XII, 4, 7—10; Vell. Pat., II, 78; Tac., Hist., V, 9; id., Germ., 37.